

Yıldırım, Yıldız, Alev, Alaz / Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri **Nereden Geliyor?**

Doç. Dr. Fatma ÖZKAN*

Özet: Türkçede varlığı farz edilen ve yıldızla gösterilen ortak fiil köklerinden türetilmiş, köken ve anlam bakımından birbirleriyle ilgili pek çok kelime bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan *yıldız* sözü üzerinde Armin Vambery, Besim Atalay, Talat Tekin, V. G. Egorov, E. V. Sevortyan, A. T. Kaydarov ve T. Januzakov gibi araştırmacılar tespit ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Özellikle Şinasi Tekin *yalına-* fiili ile *yıldırım* sözleri arasında bir bağ olabileceğini belirtmiştir. Biz, adı geçen bilim adamlarının görüşlerine ilâve olarak bugünkü Türkiye Türkçesinde varlığını sürdüren *yıldız*, *yıldırım*, *ışık*, *ışın*, *alev*, *yalım*, *yalın*, *alaz/yalaz* kelimelerinin ortak **ya-* fiil kökünden türediği fikrini ortaya koymaktayız. Bu fikrimizi Türkçenin tarihî lehçelerinde geçen *yaruk*, *yaşuk*, *yalangu/yalangu*, *yaltrak/y aldır ak*, *yoktu*, *alaz/yalaz*, *yalım*, *yalman* sözleri ile Çağdaş Türk lehçelerinde yaşayan *yaşın/y eşin/çaşın*, *cıldız/cıldız/yıldız/yıldız/ulduz/yultuz* *yahırım* şeklindeki örneklerle ispat etmeye çalıştık. Birbirine akraba kelimelerden meydana gelen bu türevlerin tamamı kanaatimizce **ya-* kökünden türemiş "ışık saçmak, parlamak, aydınlatmak", temel anlamlarına gelen sözlerdir. Ayrıca "*yıldırım*" ve "*yıldız*" kelimelerindeki *-dır/-diz* unsurundan hareketle *r/z* ses denkliliğine dikkati çekmeye ve Altay dillerinin akrabalığı konusuna da bir başka cepheden ışık tutmaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: **ya-* fiil kökü, *yıldız*, *ışık*, *ışın*, *alev*, *alaz/yalaz* kelimelerinin etimolojisi, *r/z* ses denkliliği.

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi /ANKARA
fozkan@gazi.edu.tr

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, kelime türetme bakımından geniş imkânlarla sahiptir. Türkçede, temel olarak isim ve fiil kök veya tabanlarına yapım ekleri getirilmek suretiyle kelime türetmek mümkündür. Bu yolla yeni türetmeler yapılırken, bir köke pek çok ek üst üste getirilmektedir. Bu özellikten hareket eden bazı dil bilginleri, Türkçede köklerin, 'bir ünlü', 'bir ünsüz-bir ünlü' veya 'bir ünsüz-bir ünlü-bir ünsüz'den türediği fikrini ileri sürmektedir. Türkoloji tarihinde büyük şöhreti olan Malov ve Baskakov gibi bilginler, bu konuda kayda değer görüşler ortaya koymuşlardır (Malov 1951:367-418-423; Baskakov 1979: s. 141-148). Fiil kök ve tabanlarıyla ilgili farklı görüşler olmakla birlikte Türkçede yıldızlı (farazi, hipotetik) ortak fiil köklerinden türemiş; köken ve anlam bilimi açısından birbiriyle ilgili pek çok kelimenin varlığı bilinmektedir (Hacıeminoğlu 1991: 17). Bu konuda, İ. V. Kormuşin «Leksiko-Semanti-Çeskoye razvitiye kornya *qa v Altayskih yazıkah (Altay Dillerindeki *qa Kökünün Leksik-Semantik Bakımdan Gelişmesi)» başlıklı yazısında, etimolojik araştırmaların yardımıyla, morfolojik tahlilinin yapılmasında zorluklar bulunan çok heceli kelimelerin, iki sestem oluşan tek heceli ortak köklerden türediğini belirterek *qa- eki üzerinde durur (1971: 9-29). Kormuşin, *qa- ortak kökünden türeyen kelimelere, Türkçenin eserlerle takip edilen tarihî dönemlerinden, çağdaş Türk lehçeleriyle Moğol, Mançu-Tunguz dillerinden örnekler vererek bu konudaki ortaklığı ispatlamaya çalışır (1971: 9-29)¹. Ortak *qa- kökünden, /-, -t, -r, -p, -ç yapım ekleriyle türetilen kelimelerin hemen tamamında, yeni anlamların yanı sıra, «sayıca çok olma, çoğalmak, artmak» temel anlamının izlerini görmek mümkündür.

Biz bu çalışmamızda, 'ünsüz+ünlü'den meydana gelen *ya- ortak kökünden türemiş kelimeler üzerinde durmak istiyoruz. Türkçede böyle ortak kökten türeyen, anlamca birbirine yakın kelimelerin varlığı bilinmektedir. İlk yazılı Türkçe ürünlerin kayda geçtiği tarihten günümüze kadarki Türk dilinin tarihî seyri içerisinde, birbirinden ses, şekil ve anlam bakımından değişikliğe uğramakla birlikte ortak semantik kökten gelen bu kelimeler, "ışık ve ateş saçmak", "ışıldamak", "parıldamak", "aydınlatmak" temel anlamına gelen *ya- kökünden türemiştir.

Türkçenin tarihî dönemlerine ait eserlerden yaptığımız taramalarda **ya-* kökünden, temel anlamı, «ışık saçmak, parlamak, aydınlatmak» olan *-k-*, *-l-*, *-p-* *-r-* ve *-ş-* ile türetilmiş aşağıdaki kelimeleri tespit ettik:

-k- ile türetilenler:

yagdu/yaxdu: aydınlık; nur; ziya, ruşenlik (Zaja, czkowski 1961:64) Sevortyan-Levitskaya 1989: 82; Şeyh Süleyman 1298: 295); *yaktu:* nur, ziya, aydınlık, ruşenayî, *yaxtı* (Şeyh Süleyman 1298: 296).

-/- ile türetilenler:

yalın: alev, parıltı, pertev (*DLT* 1941: 85; Sevortyan-Levitskaya 1989: 94), şu'le, âteş, efruchte; rica, iltimas, tazarru, yalvarmak, temellük germi ve şiddet-i nar; (Şeyh Süleyman 1298: 298); *yalın-:* yanmak (*KB* 1979: 29-121); *yalın,* oynar, alev, şu'le, leheb, elenge, pertev; yalvarmak, saçı okşamak, rica etmek, temellük etmek (Şeyh Süleyman 1298: 298)²; *yalına-:* alevlenmek, yanmak (Ş. Tekin 1976: 318); *yalınlamak:* alevlenmek, parlamak, efruchte olmak, şerarelenmek; (Yüce 1993: 57; Şeyh Süleyman 1298: 298); *yalınlığ:* alevli, parlak; (Kaya 1994:43) *yaltır-:* parlamak, ışık saçmak (Ş. Tekin 1976: 318); *yaldırış:* yıldırayış, parlama, parılı (*TS VI* 1972: 4234); parlayış, parılı *yaltırım:* yıldırım (Sevortyan-Levitskaya 1989: 94); *yıldırım:* yıldırım (Toparlı 1992: 219); *yaltra-:* parlamak (Râsânen 1969: 181); *yaltrak:* parlaklık, ziya, ışık (Clauson 1972: 923); *yaltır-:* parlamak, ziya neşretmek, ışık vermek (Ş. Tekin 1976: 318); *yaltır-:* aydınlatmak (*DLT* 1941: 97); *yaltır-:* parlatmak, aydınlatmak (Clauson 1972: 932); *yalabı-:* parlamak, ışıldamak, ışıl ışıl yanmak. (Ergin 1958: 199); *yalabıdak:* şimşek gibi, birden bire (Ergin 1958: 28); *yalap yalap:* parıl parıl, ışıl ışıl. (Ergin 1958: 199; *TS VI* 1972: 4230); *yaltrak/yaldırak:* ışık, süslü (*DLT* 1941: 432); *yaldırak:* ak, parlak, ışıklı (*TS VI* 1972: 4234); sitare, süheyl, ruşenayî, parlak, şa'sa'a (Şeyh Süleyman 1298: 298); *yaldıramak* parlamak, dırahşan, leme'ân itmek, uzakdan şa'sa'alı ve mutallâ görünmek; şevkli, cilâlı (Ergin 1958: 251; Şeyh Süleyman 1298: 298); *yaldırayı:* parlayış, berrak, ruşen, leme'ân, pertev (Şeyh Süleyman 1298: 298); *yalduz:* yaldız, yaldırak, parlak şey, hilali (Râsânen 1969: 183, Şeyh Süleyman 1298: 298); *yalduzlamak:* tezhîb, tezyin itmek, ziyet virmek (Şeyh Süleyman 1298: 298); *yulduz:* yıldız, (Râsânen 1969: 210); kevkeb, necm, ahter, sitare, yıldız resminde şeyler, seyyare (Şeyh

Süleyman 1298: 308); örnek: misal-Nevayi: Yürek kanı sirişkim birle közdin çıktı gam şamı/Gice deryada rehbarlık kılur sahil sarı yılduz. *yıldız*: kevkeb, necm, sitare, ahter, yılduz (Şeyh Süleyman 1298: 314).

-p- ile türetilenler:

yapur-: parlatmak (*DLT* 1941: 67).

-r- ile türetilenler:

yaru-: parlamak, ışımak, ışıklanmak, aydınlanmak-(Sevortyan-Levitskaya 1989: 134); *yaruk*: ışık, aydınlık, parlak (*DLT* 1939: 96; 23); *yarok*: ışık, parlak (Gabain 1988:309); *yaruksız*: ışıksız, karanlık (Yüce 1993: 50); *yararan-*: parlamak, aydınlanmak (*KB* 1979: 229; Yüce 1993: 75); *yorun*: şafak, gün ağarması, tan ağarması(Ş. Tekin 1976: 319); *yarut-*: parlatmak, aydınlatmak (*KB* 1979: 30; *Nehcü'l-Feradis* 1995: 177); *yart+la-<*yam-t+*): parıldamak(Ş. Tekin 1976: 319); *yarukluk* nur, ışık, aydınlık (Yüce 1993: 208); *yapyaruk*: çok aydınlık (*DLT* 1939: 15); *yarp*: sağlamlık; insan sevinince yüzüne gelen parlaklık (*KB* 1979: 342); *yarutgan* her zaman aydınlatan (*DLT* 1941: 52); Burada sıraladığımız örneklerin yanı sıra, Uygur dönemi eserlerinden *İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde*, bugünkü Türkiye Türkçesinde de *gözü aydın olmak* deyimiyile paralellik arz eden, *közünüz yaruzun/közi yarudı/kün tanri yaruk közünü kalsa* gibi kullanışlara rastlamaktayız (Hamilton 1998: 57) *yarug* "ruşen, şikâf, aydın; ışık (Şeyh Süleyman 1298: 292); *yaruglıg* aydınlık, ruşenlik, ziya (Şeyh Süleyman 1298: 292); *yarumak*: mücellâ olmak, ruşen, aydın olmak, *yarutmak*, ışıklandırmak, şuTe, ziyadar eylemek (Şeyh Süleyman 1298: 292).

-ş- ile türetilenler:

yaşuk: ziya, ışık, parılı (Ş. Tekin 1976: 318); *yaşık*: güneş (*KB* 1979: 24-66); *yaşu-*: parlamak, ışımak (Ş. Tekin 1976: 318); *yaşut-* aydınlatmak, ışıklandırmak (Ş. Tekin 1976: 54); *yaşın*: şimşek; berk, sa'ika, yıldırım, çakmak (*DLT* 1940: 356; *KB* 1979: 25-86; Yüce 1993: 39; Şeyh Süleyman 1298: 295); *yaşınlıg* şimşekli (*DLT* 1941: 50); *yaşna-* şimşek çakmak, parlamak (*KB* 1979: 25-86; Yüce 1993: 39); *yaşnat-* şimşek çaktırmak, parlatmak (*DLT* 1940: 356); *yaşu-*: parlamak, ışımak, keyiflenmek (*DLT* 1941: 89); *yaruk-yaşuk*: ışık, parılı (Ş. Tekin 1976: 318); *yışın*: şimşek, yıldırım (Yüce 1993: 39).

ALEV

Türkçenin tarihî devirlerine ait eserlerde farklı ses hadiseleriyle karşımıza çıkan türevleri, alev sözünün hem kökenini izah edecek, hem de fonetik gelişim seyrine ışık tutacak niteliktedir. Eldeki verilerden hareketle alev kehmesinin morfolojik tahlilini şu şekilde ortaya koymak mümkündür: **ya-* fiilinden *-/+* ile isim, *-va-* ile isimden fiil ve *-gu+* ile de tekrar isim yapılmıştır. **ya-l+a-gu* > *yalawu > *yalavu > *yalau > *yalav > *alav* > *alev*. Burada *yalagu/yalangu* kelimesinde yer alan *-agu/-egü* ses grubunun Kuzey Türk lehçelerinde *-agu/-egü* > *-av/-ev* şeklinde gelişme gösterdiğinin pek çok örneği bulunmaktadır. Meselâ>, *buzagu* > *buzav*, *kıragu* > *kırav*, *sınagu* > *sınav*, *biregü* > *birev*, *üçegü* > *üçev* gibi. Türkçede *+av/+ev* şeklinde müstakil bir isimden isim yapım eki olmadığı halde, *alev*"deki *-ev-* ses grubu da *+agu/+egü* ses grubunun fonetik değişimi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Alev kelimesi *yalagu/yalangu*"dan fonetik değişime uğrayarak bugünkü hâline gelirken, önemli bir değişim de kelime başında olmuştur: Kelime başındaki *y-* düşmüştür. Söz başındaki *y-*'nin düşmesiyle ilgili Türkçede sayısız örnek bulunmaktadır: *Yigrenmek* 'iğrenmek', *yigrençek*, *yilic* 'ilic' yinçke, 'ince', yinçük 'incik kemiği', *yip* 'ip', *yipek* 'ipek' vb. (*Nehcül-Ferâdis* 1995: 175, 272, 48, 165, 87, 13, 169) gibi. Ayrıca, Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Karapapak-Terekeme ağzında *alev* kelimesinin, *yaloy* şeklinde olması da, Türkiye Türkçesindeki *alev* kehmesinin **ya-* kökünden türediğini ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Ortak **ya-* kökünden türeyen kelimelerden, *alev*, *alaz*, *ışık* ve *ışın* gibi örneklerin ünlü ile başlaması, kelime başındaki *y-* sesinin düşmüş olmasındandır. Kelime başı *y-*'leri Türkçenin bütün lehçeleri dikkate alınırca, Azerbaycan Türkçesinde düştüğü, Kuzey-doğu ve Kuzey-batı lehçelerinde, *c-* (Tatar-Kırgız), 7* - (Kazak, Karakalpak) ve *ç-* (Hakas, Tuva) gibi daha belirgin ünsüzlere dönüştüğü bilinmektedir. Türkiye Türkçesindeki *alev*, *alaz*, *ışık* ve *ışın* kelimelerinde *y-*'nin düştüğü açık şekilde görülmektedir. Bunun başka bir delili ise, Anadolu ağızlarında *alaz* kehmesinin hem *y-*'li (*Derleme Sözlüğü* XI1993: 4141), hem de *y-*'siz (*Derleme Sözlüğü* 11993:205), şekillerinin yaşıyor olmasıdır.

Bugünkü Türkiye Türkçesinde yaşayan *alev* kelimesi karşılığında tarihi lehçelerde şu fonetik varyantlar kullanılmıştır: *yalın/yalan* (DLT 1941: 85); *yal-/yalınla-* alevlenmek (DLT 1941: 437); *yaltur-*: ateşi alevlendirmek (DLT 1941: 97-11); *yalıng*: alev (Nehcü'l-Ferâdis 1995: 305)³; *yalınlığı* alevli (Nehcü'l-Ferâdis 1995: 13); *yalın /yalın*: *yalım*: alev (Kıpçak T.); *yalın*: alev (Şeyh Süleyman 1298: 292); *yalın*: pertev, şu'le, âteş, alev, efruchte; rica, iltimas, tazarru, yalvarmak, temellük germi ve şiddet-i nar (Şeyh Süleyman 1298: 298); *yalınlamak*: efruchte olmak, parlamak, alevlenmek, şerarelemek (Şeyh Süleyman 1298: 298) *yalınmak*: yalın, oynar, alev, şu'le, leheb, elenge, pertev; yalvarmak, saçı okşamak, rica etmek, temellük etmek (Şeyh Süleyman 1298: 298).

Anadolu ağızlarında da **ya-* kökünden türetilmiş akraba kelimelerden bazıları yaşamaya devam etmektedir. Bunlardan başhcaları *yalım*, *yalın* ve *yalaz* kelimeleridir: Hatay'da (Antakya) *yalım /yalın* sözü "yalaz, ateş ve sıcaklık" anlamında tespit edilmiştir (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4145). İçel-Silifke'de de, "düzgün, parlak ve yassı taş" *a. yalman* adı verilmektedir. Kökteki "parlamak, parlaklık, ışıklı olma" temel anlamın zaman içerisinde farklılaşarak, ancak asıl anlamdan izler taşımak suretiyle yakın zamanlara kadar yaşadığını, söyleyebiliriz. *Yalman* kelimesini de **ya-* köküne götürmek mümkündür (Râsânen 1969: 181). Isparta-Gelendost, Karamanlı-Tefenni, Honaz, Acıpayam, Eymir vb. gibi pek çok Anadolu ağızında (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4131-4133) **ya-* ortak kökünden türeyen; söz konusu kökün temel anlamını, yan anlamlarla zenginleştirerek devam ettiren diğer örnekleri de şöylece sıralayabiliriz:

"Cilâlı", "parlak", "ışıldak", "düzgün" anlamında *yalabık /yalabır/yalabuk/ yalamık/ yalamuk/ yalyalabuk* (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4131) ve "şimşek" anlamında *yalabık/yalabuk /yalamuk /yaldırayık /yalım* (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4132) sözü yukarıda belirtilen Anadolu ağızlarında yaşamaktadır, *yalabık*, *yalamık* ve *yalamuk* kelimeleri, Anadolu ağızlarında "parlamak" temel anlamından hareketle yeni mecazî anlamlar kazanmıştır. Bu kelime, İzmir, Muğla ve Isparta ağızlarında, "iki yüzlü, yüze gülücü, kaypak" ve "girişken" anlamlarının yanı sıra, "güzel, yakışıklı, sevimli"; "tüysüz (delikanlı)"; "çevik, atik" ve "kavgada üstün gelen" manalarında kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4132). Türk ar-

gosunda da *yalabık* sözü "yağcı, kaypak, iki yüzlü, yalancı" anlamlarında günlük konuşma dilinde sıkça işlenen bir addır. Ayrıca, Bolu-Muduru'nda, "tatlı dilli, konuşmasıyla insanı büyüleyen" anlamında, *yalabık dilli* deyimini bulunmaktadır (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4133). *yalabımak / yalabumak / yalbüramak / yalbürdamak / yaldıramak / yaldır damak / yalım atmak, yalpımak / yalpırdamak / yalpırmak / yalpır y alp ir etmek* sözleri "ışık yansımak, parlak bir nesne; parlayıp sönmek; şimşek çakmak"; "düzgün, parlak duruma gelmek, güzelleşmek" anlamlarında **ya-* kökünden türeyen fillerdir, *yalabıtmak / yalabutmak* ise "ışık saçarak aydınlatmak"; "parlatmak"; "cilalamak"; "traş ederek parlatıp güzelleştirmek"; "çabucak işi bitirmek" "öfkeyle, hızla vurmak, dövmek" karşılığında aynı kökten yapılmış, ancak asıl anlamından hareketle sonradan mecazî anlamlar kazanmış kelimelerdendir (Derleme Sözlüğü XI1993:4132-4133). Bunlardan başka, Manisa Alaşehir'de *yalabuk atmak*, "şimşek çakmak" anlamında kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4133). Muhtelif Anadolu ağızlarında *yalancı / yalağı / yalanı / yalankı / yalavu / yalazı / yalaza / yalaz* sözleri "alev"; "tutuşturucu, talaş, ince, kuru odun" anlamına gelmektedir (Derleme Sözlüğü XI1993: 4139). Kars'ın Çıldır ve Arpaçay kazalarında "fırında ikinci kez ekmek pişirmek için yakılan ateş"e *yalangu*; Bilecik Söğüt'te ise "büyük yangın alevine" "*yılavı*" denilmektedir (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4139-4266). Aynı kökten gelen *yalanlamak* fiili, Keskin'de "alevlenmek" anlamında işletilmektedir (Derleme Sözlüğü XI1993: 4140). Ayrıca, *yalap* kelimesi "parıldı"; "ivedi"; "ekmek pişirirken fırına atılan odun"; "sarı renkli bir kuş" (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4140) karşılığında; *yalap yalap* sözleri "parıl parıl, ıslıl ıslıl", "hızlı hızlı"; "dalga dalga, bölük bölük" manalarında; *yalap yalap yalabımak / yalap yalap etmek* deyimini ise "parıl parıl parlamak" anlamında tarihî metinlerde olduğu gibi ağızlarda da yaşamaktadır. (TS VI1972: 4230; Derleme Sözlüğü XI1993: 4142).

Anadolu ağızlarında **ya-* kökünden türetilen diğer örnekleri de şöyle sıralayabiliriz: *yalbır / yaldırak*: **parlak** {Derleme Sözlüğü XI 1993: 4142}; *yalbırdak*: **parlak**; *yalbirtı*: **parlaklık**; *yalbirt yalbirt / yalbir yalbir / yaldır yaldır*: **parıl parıl**; *yalbir yalbir yanmak / yaldır yaldır yaldıramak / yaldır yaldır yanmak*: **parıl parıl parlamak** (Derleme Sözlüğü XI 1993: 4142)

yaldıratmak: cilalamak; *yaldırayık*: parlak; elektrik; *yaldırdamak/yala-bırmak*: parıldamak; *yaldırık*: Merih; *yaldırık atmak*: şimşek çakmak {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4143}; *yalım/yalın/yalaz*: ateş, sıcaklık {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4142-4143}; *yılbır*: parılı {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4266}; *yılıpır*: parılı {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4272}; *yılbırdak*: ışığı yansıtan yüzey {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4266}; *yılmirt*: parıl parıl {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4272}; *yıldırıtı*: parılı {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4267}; *yıldır yıldır*: parıl parıl {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4267}; *yıldır/yıldız*: iğne deliği, iğne gözü {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4267}; *yıldırak*: çok parlak parlaklık {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4267}; *yıldıramak*: parıldamak, ışıldamak, ışık oynaşmak {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4267}; *yılıp yılıp*: pırlıl pırlıl {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4272}; *yılıpmak*: parlamak {*Derleme Sözlüğü XI 1993*: 4272}.

Görüldüğü üzere, hepsi de "parlamak, aydınlanmak, aydınlatmak" temel anlamıyla yakından ilişkili olan *yaruk*, *yaşuk*⁴, *yıldırım*, *yıldız*, *yaldız*, *ışık* ve *alev* kelimeleri, ortak kökten gelen, anlamı birbirine yakın akraba kelimelerdir. Başka bir ifadeyle, *yıldız*, *yıldırım*, *ışık*, *alev*, *yalın* ve *yalım* kelimeleri «parlamak, aydınlatmak, ışık saçmak» gibi temel anlamı olan bir **ya-* kökünden türemiştir. Bu kelimelerin türediği, **ya-* kökündeki *v-* sesinin etkisiyle ilk hecede daralmanın meydana gelmesi, *yıldız* ve *yıldırım* örneklerinde, ilk hecedeki *-a-* sesinin *-z-*'ya dönüşmesine sebep olmuştur. *Alev* ve *alaz* örneklerinde ise ilk hecedeki *-a-* sesi olduğu gibi kalmıştır. Bu örneklerde ise baştaki *y-* sesi düşmüştür.⁵ *Yaldız* örneğinde ise, *v-* sesiyle beraber *-a-* sesi de varlığını sürdürmüştür. Yıldız kelimesinin ortak **ya~* kökünden geldiğinin bir delili de Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde *yıldız*'m yanı sıra *yaldız* kehmesinin var olmasıdır (Sevortyan-Levitskaya 1989: 94). Aslında *yaldız* ile *yıldız* aynı kelimenin iki değişik varyantıdır (Zaja, czkowski 1958: 24). Fonetik olarak değişen bu iki kelime, anlamca da birbirinden az çok farklılaşırken, «parlak, ışık saçan, parıltılı» gibi ortak anlamları devam ettirmiştir. Türkiye Türkçesindeki *yıldırım* kelimesinin çağdaş Türk lehçelerindeki *yaltırav*, *yaltıravık*, *yaltırım* şeklindeki varyantı da *ışık saçmak*, *parlamakla*, ilgili kelimelerin **ya-* köküne gittiğinin göstergesidir (Toparlı 1992: 219; Tatar Süzliği 1981: 637).

Yıldız ve *yıldırım* kelimelerindeki temel ses değişmesi, esasen *z/r* denkli-

ği ile açıklanabilir. **Ya-* köküne birbirinin paraleli olan *ş/l* ve *z/r* değişmesinin sonucunda, *yaruk-yaşuk*; *yaltız-yaltır* gibi örnekler ortaya çıkmış ve bu örnekler de zamanla değişerek günümüze, Türkiye Türkçesi için ifade edecek olursak, *yıldız, yıldırım, alev* ve *ışık* şekillerinde ulaştırmıştır, diyebiliriz. Türkiye Türkçesinde *ışık* kelimesinin gelişim seyrinin, *yaşuk>yuşuk>yışık>ışık*; *yıldız/yaldız* kelimesinin fonetik gelişim seyrini, *yaltız>yultuz>yıldız\ yaltız>yaldız* ve *yıldırım* kelimesinin ise *yaltırım>yaldırım>yıldırım* şeklinde olabileceği muhtemeldir (Ş. Tekin 2001: 25-31). Nitekim tarihî Türk lehçelerinde bu gelişim çizgisine ışık tutan şu örnekleri zikredebiliriz: *yaldra-*: az ışımak, az parlamak (DLT 1941:437); *yaldr(i-u)*: cilâli, parlak, süslü (DLT 1941: 85); *yalrat-yalrıt-*: parlatmak, *yalabıtmak* (DLT 1940: 353); *yaldır yaldır*, parıl parıl (TS 1972: 4234) *yaldırak*: ak, parlak, ışıklı (TS 1972: 4234) *yaldırış*: yıdırayış, parlama, parıltı (TS 1972: 4234).

Lambdaizm ve rotasizm teorisine göre, *ş/l* ses denklığı bakımından Türkçede *ş*; Moğolcada ise *l* sesi bulunmaktadır. Aynı şekilde, *r/z* seslerinden Türkçe *z*; Moğolca ise *r* sesi tarafındadır. Ortak bir **ya-* kökünden türediğini düşündüğümüz, bugünkü Türkiye Türkçesindeki *yıldız, yıldırım, ışık, alev* ve *alaz/yalaz* kelimeleri, fiil tabanına *-l-*, *-ş-ve -z-* seslerinin getirilmesiyle türetilmiştir. *Yaltır* ile *yaltız* şekilleri, *r* ve *z* sesleri dışında ortaktır. Eğer *z* ve *r*'yi de birbirinin yerine geçip aynı görevi üstlenen bir öge olarak kabul edersek bu iki şeklin, birbirinin yerine geçen *r* ve *z* seslerinden dolayı farklı gözükmele birlikte, iki ayrı kelime değil, ortak bir kökten türemiş tek bir kelime olduğunu iddia etmek bile mümkündür.

Aynı şekilde, Eski ve Orta Türkçe devri metinlerde sinonim tekrarlar şeklinde geçen *yaruk* ve *yaşuk* kelimelerinde de, farklı olan sadece iç sesteki *-r-* ve *-ş-* sesleridir. Altay dillerinin fonetik ayırıcı vasıflarından *r/z* ve *ş/l* denklığının yanı sıra, *yaruk-yaşuk*; *yarumak-yaşumak* örneklerinde *ş* ve *r* seslerinin belirleyici olduğu görülmektedir (Ş. Tekin 2001: 25-31).⁶

Özbek Türkçesinde "*a/ev, ateş, kor*" anlamına gelen *yal* ile tarihî Türk lehçelerinde "*şimşek*" anlamındaki *yaş* kelimesi de *ş/l* denklığını düşündürmektedir. Cesur karşılığında kullanılan "*yuragide yalı bar*" şeklindeki Özbekçe bir deyimde geçen kelime, Uzbeksko-Russkiy Slovar'da "*yele*" anlamıyla verilmiştir. Oysa aynı deyim aynı lehçedeki *yuragida oii bar*

eşanlımlı leksik varyantı da bu anlamın yanlışığını göstermektedir. Ancak *yal* kelimesi arkaik şekliyle deyimlerde yaşamaya devam ettiği için, yaşayan dilde asıl anlamının tespitinde hataya düşülmüştür. Nitekim, *alev* anlamına gelen Anadolu ağızlarındaki *yalın*, Kumukçadaki *yalın* (Kumıksko-Russkiy Slovar 1969: 390); Hakaşçadaki *çalın* (Russko-Hakasskiy Slovar, Moskva, 1961: 587) şekilleri de bu konuya açıklık getirmektedir. Burada belirtmek istediğimiz bir başka konu, aynı kelimenin *ateş* anlamıyla Divanü Lügai't-Türk'te, *ot yaldı* "ateş tutuştu" biçiminde fiil olarak geçmesidir (DLT1941: 70) Buradan hareketle, Türkiye Türkçesindeki *yıldız*, *yıldırım*, *alev* ve *alaz/yalaz* kelimelerinin ortak kökü olduğunu düşündüğümüz, **ya-* kökünden *-/+* ile isim türetilmesinin yanı sıra, fiilden fiil yapan edilgenlik eki *-/-* ile de fiil türetilmiş olduğunu belirtmeliyiz. Çünkü Divan'daki *yal* örneği fiil, Özbekçe deyimdeki şekil, sonuna iyelik eki getirildiği için isimdir.

r/z ve *ş/l* denklğine göre, *z* ve *ş* tarafında olan Türkçede *z*'li kelimelerin yerine, nadir de olsa *r*'li örneklere rastlamaktayız. Bu örnekler bir yandan Altay dillerinin akrabalığını kuvvetlendirirken, diğer taraftan, bazı kelimelerin etimolojisini açıklamaktadır. Meselâ, Türkiye Türkçesinde geniş zaman çekiminin olumsuz üçüncü teklik şahsı, *-maz/-mez* ekiyle kurulur. Buna karşılık, Azerbaycan Türkçesinde bu çekim, *-marAmer* ekiyle yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde *alır/almaz* şeklinde olan bu çekim, Azerbaycan Türkçesinde *alır/almır* biçiminde teşkil edilmektedir.

Ayrıca, *boz* kelimesiyle *börü* kelimesinin aynı kökten geldiği kuvvetle muhtemeldir. *Burıy volk* şeklinde Rusçaya da geçmiş olan *börü* kelimesi (Vasmer I 1986: 248) «boz, gri» anlamına gelmektedir.⁷ *r/z* denklğinin bir diğer örneği, *porsuk/borsmuk* kelimesidir. Burada da kelimenin *bor* kısmı renk itibarıyla *boz* anlamına gelmektedir (Yakutsko-Russkiy Slovar 1972: 94).⁸ Yani *boz* kelimesinin diğer şekli *Bor*'dur. Bu kelimelerde de *z/r* denklğini görmek mümkündür.

Özel isim olarak kullanageldiğimiz Orhan kelimesindeki *or* kısmının etimolojisini açıklamak da zor görünmekle beraber, *r/z* denklğini dikkate alarak mantıklı bir sonuca ulaşmak mümkündür. Bu isimdeki *or*, aslında *uz* ile ilgili olması muhtemeldir. Orhan ismindeki ilk birim olan *or/wr*'un "yer" anlamı da olmakla birlikte, «mahir, becerikli anlamına gelen *uz* ke-

limesinin r'li şekli olması da düşünülebilir. Buradaki *r* sesinin yerine *z*'yi getirdiğimizde, kelimenin anlamı da ortaya çıkmaktadır.

Türkçe kelime yapım ekleriyle bazı tekrarlı kullanışlarda da tıpkı *yaruk-yaşuk* örneklerinde olduğu gibi *z* ve *r* seslerinin aynı köklere gelerek bir-biriyle dönüşümlü şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ, *emizir-*, *doyur-/doyuzdur*; *yedir/yedizdir-* (Azerbaycan Türkçesi ağızlarında); *yetkür-/yetküz-* (Eski Anadolu Türkçesinde) örneklerinde olduğu gibi.

Türkçe yapım eklerinden, *z/r* denkliliğini düşündürecek örneklerden başka, aynı fiil tabanından türetilen yeni kelimelerdeki *z* ve *r* yapım eklerinin varlığı tesadüfi olmasa gerektir. Semir- fiil tabanı, semiz, aynı kökten türetilmiş isimdir. Yine, *kö-* kökünden *kör* ve *köz* kelimelerinde de *r* ve *z* seslerinin varlığı dikkate değer bir paralellik arz eder. Aynı fiil kök veya tabanından türediği muhtemel kelimelerden biri de Türkiye Türkçesindeki *diz* ile *dire-/diren-* fiilleridir. **ti-* kökünden *z* ile isim, *r* ile fiil türetilmiştir.

Yine, *r/z* denkliliğinin aynı dilde bulunan iki ayrı fonetik varyant şeklinde paralel yaşadığının delillerinden biri de *yıra-hra-* fiili ile *uz* veya *uzak* isimleri dikkat çekicidir. Burada, her iki kelime de esasında ortak bir kökten, aynı işlevi üstlenen *z* ve *r* sesleriyle teşkil edilmiş iki tipik örnek gibi görünmektedir. *Ira-lyıra-* ile *uza-* aynı yapıda, aynı anlamı ifade eden iki fiil arasındaki tek fark ise, birinin *z*, diğeri *r* ile türetilmiş olmasıdır. Azerbaycan Türkçesinde *yör-* ve *yöz-* fiillerinin her ikisi de «tabir etmek, birşeyi yorumlamak» anlamına gelmektedir. Bu bakımlardan, *z* ile *r* birbirinin yerini tutan, birbirine dönüşebilen iki sestir. Altay dilleri arasında *z*'li örneklerin olması beklenen Türkçede, nadir de olsa *r*'li örneklere de rastlanmaktadır.

A. M. Şerbak, (1989) Talat Tekin ve A. Rona Taş'tan da naklen, *z/r* denkliliğinin örneklerini göstermiştir. Biz burada fikir vermek üzere bunlardan bazılarını alıyoruz: (Çuv.) *vagar* (E. Tü.) *öküz*, (Tox.) *okso* «*öküz*»; (Çuv.) *pir* (E.Tü.) *böz* (Tox.) *böz* «*bez*»; (Çuv.>Mord. *sere*) *ser* (E. Tü.) *jez* "sarı bakır" (Tox.) *jasa* "alün"; (Alt.) *boro*, (Tuva) *bora*; Orta Çağ Moğolcasında *boro/bora*(<E. Tü.. *boz*); (E. Tü.) *ez-* "ezmek" ve *erke-* "ezmek, basmak"; (E.Tü.) *izda-*, (Alt.) *iste-*, (Azb. Tü.) *jizle-* "iz sürmek, ara-

mak", (Sahacada) irde- "hayvan sürmek"; (E. Tü.) qanraq "damak", (Türk. Tü.) geniz; (E. Tü. *üzengü (Oğuz, Kıpçak, Özbek ve Uygur Türkçeleri), (Barabin, Saha, Sarı Uygur) *izenge (Tü. T.) üzengi, (Eski Çuv., Eski Bulgarca) *irana, (Çuv.) yarana; (E. Tü.) toz ve topraq vs. (Şerbak 1987:3-9, T. Tekin 1975:22, R. Tas 1982:14).

Bütün bu örnekler, **ya-* ortak kökünden türemiş *yaltır* ile *yaltız* kelimele-
rinde de, bir *z* ve *r* değişikliği olduğunun delili sayılabilir. O bakımdan bu-
gün Türkiye Türkçesinde *yıldırım* şeklinde olan kelime, tıpkı Anadolu
ağızlarında olduğu gibi *yalturamak* fiilinden türetilmiş bir isimdir. Kazan
Tatar Türkçesinde söz konusu kelime, *yalturayv* şeklindedir. Ayrıca, aynı
lehçede, "ışıldamak, yanıp yanıp sönmek" anlamında kullanılan *yalt-yult*
şeklindeki ikileme de aynı kökten türemiştir. Görüldüğü üzere hem Ana-
dolu ağızlarındaki, hem de çağdaş Türk lehçelerindeki fonetik varyantlar,
bizi hep bir **ya-* köküne götürmektedir.

Gene başta Kazan Tatar Türkçesinde olmak üzere diğer Kuzey Türkçele-
rinde bulunan *yeşin/yaşın*<*yaş* kelimeleri de ortak **ya-* kökünden türe-
miş örneklerdendir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde *ışın* şeklinde değişi-
me uğramış kelimenin en yakın diğer türevi ise, *ışık* kelimesidir. *Ya-
şuk*>*yışık*>*ışık* şeklinde bir gelişim seyri takip eden kelime, *yaşu-/yaru-
tabanlarından*, biri *-n-*, diğeri *-k-* yapım ekiyle türetilmiş türevlerdir. Bu
bakımdan *Dede Korkut Kitabındaki* bir ibarede geçen *sıla-* fiili *ya-
şuk*'tan *ışık/ışın/ışıla-* kelimelerine geçerken ortaya çıkan bir ara merha-
leyi göstermesi bakımından ilgi çekicidir: «*Toz yarıldı; gün gibi şıladı,
deniz gibi yay kandı, meşe gibi karardı... kuzgun dilli kâfir çıka geldi.*»
(Ergin, 1958: 157). Ayrıca, "ışıklı, aydınlık" anlamında *şılak*; "parlat-
mak, ışıldamak" karşılığında *şılamak* sözleri de aynı kökten çıkmış ve
Anadolu ağızlarından tespit edilen diğer örneklerdendir (Derleme Sözlü-
ğü 1993: 3767).

YILDIZ

Çağdaş Türk lehçelerinden Kazakça ve Karakalpakçada, *juldız'*, Kırgızca-
da *cildiz*; Türkmencede, Gagauzcada ve Karaimcede *yıldız*; Azerbaycan
Türkçesinde *uldız'*, Nogayca'da *yıldız'*, Tatarcada *yuldız'*, Başkurtçada

yunduz; Altay Türkçesinde *cıldıs*; Hakasçada *çiltıs*; Tuvaca ve Tofacada *sıltıs*; Sahacada *sulus'*, Çuvaşçada da *saltar* şeklinde yaşayan *yıldız* kelimesinin etimolojisi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Sevortyan-Levitskaya: 1989, 279). *Yıldız* ile *yıldırım* kelimelerinin aynı kökten türediği varsayımı üzerinde de duran G. Doerfer, Türk lehçelerindeki en eski şekil olarak **yulduz*'u gösterir (Bkz. TDES 1989, 280). Vambery ise, *yolduz* ve *yaldız* şekillerini *yal*, *yıl*, *yol* ve *yul* gibi «parlamak» anlamındaki fiil kökünden türemiş kelimeler olduğunu belirtir. Besim Atalay, *yıldız* kelimesini *yıl* ve *diz* şeklinde iki unsura ayırarak, bu unsurun Türkiye Türkçesindeki *yıldırım* kelimesiyle aynı kökten geldiğini, *-diz* unsurunun ise, ek olduğunu iddia eder. Talat Tekin ise, *yultuz* "yıldız" ismiyle *uldra*- "parlamak" fiilinin aynı kökten geldiği görüşündedir (bkz. 1989, 280). Talat Tekin'in görüşüne benzer bir görüşü de Egerov ortaya atmaktadır. Egerov, Çuvaşçadaki *saltar* şeklinin etimolojisinden hareketle, söz konusu kelimenin *yal*- "yanmak" fiilinden geldiğini ileri sürerek, bu kelimeyi Türkmencedeki *yaldra*- fiiliyle karşılaştırır (Egerov, 1964, 206). Egerov'un bu görüşüne katılan Z. B. Muhammedova ise, *r/z* denkliğini dikkate alarak *yıldız* kelimesinin "parlayan, ışık saçan" anlamındaki ortak kökten türediğini ifade eder.

Yukarıda özetlediğimiz görüşlerden farklı olarak Sevortyan ve Kazak bilim adamı A. T. Kaydarov ise, *yıldız* kelimesinin ses taklidi bir kelime olduğunu ileri sürerler. Sevortyan, *yultuz* kelimesini *yult-u-z* şeklinde ayırarak, *yulfun* ses taklidi bir kelime olduğunu, *-u-* ve *-z* 'nin ek olduğunu belirtir (Sevortyan 1974: 179-180). Bu görüşün delili olarak da Tatarcadaki "parlamak, ışık saçmak, şimşek çakmak" gibi anlamlara gelen *yalt-yult*, *yatkin* ve *yaltıraw* ile Türkiye Türkçesindeki *yıldırım* kelimeleri gösterilmiştir. Tatarcadaki *yulduz* kelimesinin *yul* (*d*) kısmı, ses taklidi bir unsur olarak kabul edilmiştir, (bkz. Yazikovaya Nominatsya, 1977, 163). Kaydarov da Kazakçadaki *julduz* kelimesinin bilinen eski şeklinin **yul* şeklinde olduğunu ve söz konusu kelimenin *jıl>jilt* ses taklidi bir kelimedenden türediğini *behuterek julduz* kelimesini, *julduz<jul-t-z* şeklinde unsurlara ayırarak inceler (Kaydarov 1986: 216). Januzakov ise *juld* ve *iz* şeklinde iki morfeme ayırdığı Kazakçadaki *julduz* kelimesinin "parlayan" anlamındaki *jüt* şekliinden gelişmiş olduğunu ileri sürer. Kelimenin gelişme seyrini

jult>jilt>jild>yıld şeklinde gösterir. Januzakov, *julduz*'ın "parlayan, parlayan cisimler" anlamına gelen bir kelime olduğu sonucuna varır. Kelimedeki j-y; d-t; ı-u ses değişmelerini Türk lehçelerinde gerçekleşebilecek olağan bir hadise olarak kabul eder.

Yıldız kelimesinin etimolojisi konusunda görüşlerin tamamını değerlendiren Aranov Kuspan Gumarulı ise ikinci görüşü doğru kabul etmekte ve *julduz* kelimesindeki *juld* unsurunun, ses değişimi sonucunda *jilt* şeklinde gelişmediğini, zaten Kazakçada tek başına kullanılmayan *jalt-jult* gibi bir kullanımdan doğmuş olabileceği fikrini öne sürer (Aranov 1992: 63-65).

İleri sürülen bu görüşleri, iki grupta değerlendirmek mümkündür. Vambery, Besim Atalay, Talat Tekin ve V. G. Egerov gibi araştırmacılar, *yıldız* kelimesinin ilk unsurunun fiil olduğunda birleşmekte, Sevortyan, A. T. Kaydarov ve T. Januzakov gibi bilim adamları ise, bu unsurun ses taklidi bir kelime olduğunda ortak görüş ileri sürmektedirler. Bu değerlendirmelerden *yıldız* ve *yıldırım* kelimelerinin ortak bir kökten türediği görüşü, bizim iddiamızı desteklemesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak, *yıldız* kelimesi, ister ses taklidi olsun, ister *yal* ve *diz* şeklinde iki unsur hâlinde incelensin, burada önemli olan, sadece yıldız ve yıldırım kelimelerinin değil, aynı zamanda alev, ışık, alaz/yalaz ile Anadolu ağızlarında geçen yalman, *yaltrık* vs. gibi temel olarak "ışık saçmak, aydınlatmak, ateş ve alev saçarak aydınlatmak" anlamındaki pek çok kelimeyle Çağdaş Türk lehçelerindeki *yalt-yult*, *yesin*, *yalın* ve *yaltırav* gibi kelimelerin tamamı, bize göre ortak **ya* kökünden türemiştir.

Sonuç:

Bütün bu bilgilerin ışığında, *yıldız, yıldırım, ışık, ışın, alev, alaz* veya *yalaz* kelimeleri ve bunların diğer türevlerinin ortak bir kökten türediği açık bir şekilde görülmektedir. Bu kelimeler, Türkçenin tarihî seyri boyunca, bazı fonetik değişimler sonucunda birbirinden farklılaşırken, «parlamak, aydınlatmak, ışık saçmak» şeklindeki ilk ve temel anlamını devam ettirmiştir. Ortak bir **ya-* kökünden, bazı örneklerde kelime başındaki *y-* sesinin düşmesiyle, bazı örneklerde ise, ilk hecedeki *-a-* sesinin *y-* ünsüzünün etkisiyle daralarak *-z-*'ya dönüşmesiyle farklılaşmıştır. Ortak kökten yeni kelimeler türetilirken, *-z-*, *-r-*, *-l-*, *-ş-*, *-p-* ve *-t-* ünsüzlerinin belirleyici rol oynadıkları da dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca, tarihî metinlerde, *yarı-lyaşu-* gibi örneklerin bulunması, **ya-* ortak kökü konusunda bize kuvvetli delil oluşturmaktadır. KB'teki *yaruk yaz* tabirinde yer alan, *yaz* kehmesinin de *yarı-* kelimesiyle ilgili olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Çünkü hem *yaz* hem de *yarın* kelimeleri, parlaklıkla, güneşin doğusuyla, başlayan zaman dilimini ifade ettiği için aynı kökle irtibatlandırılmak mümkündür.

Tarihî metinlerde geçen *yarı-* fiilinin, zamanla, «mesut olmak, talihli olmak, baht sahibi olmak» gibi mecazî anlamıyla kullanıldığını görmekteyiz. Dede Korkut metinlerinde *yarı-* fiili söz konusu anlamıyla, *yarumak-yarçumak* şeklinde tekrarlı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da tıpkı Dede Korkut metinlerinde olduğu gibi "*Allah seni yarılmasın* şeklinde beddua/ilenme ifadesi olarak geçmektedir. Aynı ilenme ifadesi, bugünkü Türk lehçelerinin bir kısmında da yaşamaktadır (Ergin 1958: 83).

Açıklamalar:

1 Kormuşin'nin, tespit ettiği ortak **ka-* kökünden türeyen akraba kelimeleri şöyle özetleyebiliriz: *-p* ile, *kap-*; *-ç* ile, *kaç-*; *-l* ile, *kal-* (Türkiye Türkçesi), gal- (Türkmencede "çoğalmak, artmak; muhafaza edilmek, saklanmak; birisiyle veya birşeyle beraber olmak"); *-t* ile; *kat-* (Orhun Yazıtlarında ve Çağdaş Türk lehçelerinde), (Kırgızcada, "eklemek, katmak, saklamak, gizlemek", "ekleme, katmak". '*Koynuma katıp aldım* (Koynuma sakladım)', (Saha, Başkurt, Kazak

ve Teleüt lehçelerinde, "sarmak, yumak yapmak, iplerin bir araya gelerek bütün meydana getirmesi"), (Başkurt ve Nogay lehçelerinde "yumak yapmak; yemeğe birşey ekleyerek karıştırmak, baharat katmak". *'Aşka kurut kotu* (Çorbaya yoğurt katmak)', (Türkiye Türkçesinde *katık* "ekmeğe ilâve edilerek yenilen şey, katık"); -r ile, *kar-*, (*DLTte*, *kar-*, *kat-* fiiliyle eşanlamlı olduğu kayıtlıdır). Özbek Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde yaşayan kelime, "karıştırmak 'yemek için', yoğurmak, karmak, karıştırmak; sokmak; girmesini sağlamak; dökmek; yoğurmak, suyla karıştırmak" anlamlarında kullanılmaktadır. "Sayıca çokluk, çok sayıdaki" anlamına gelen kara kelimesi de *ka- kökünden türemiş, "çokluk" temel ve ilk anlamıyla yakından ilişkili ancak, "sade halk, topluluk" anlamında kullanılmaya başlanan bir diğer kelimedir: "Kara Turgas bodun kop icikdi (Bütün Türgeş kavmi itaat etti 'Kültigin Abidesi')". Yine yazıtlarda geçen *kalın* kelimesi de aynı kökten türeyen, yakın anlamlı bir başka kelimedir. Söz konusu eserde "çok sayıda olan, çokluk" anlamına gelen *kalın*, daha sonraki Türk yazı dillerinde, "kalın, enli, gür; kaba, cahil, aptal; sıcak tutan elbise" gibi anlamlar kazanmıştır.

Kapa- "kapamak, örtmek, içini doldurmak, tıkamak; faaliyetini durdurmak" anlamlarındadır. Ayrıca aynı kökten gelen Türkiye Türkçesindeki *kapı* ve *kapak* (< *Uyg.kapıg/kapag*) kelimelerini de bu grupta değerlendirmek mümkündür. Burada kapamak fiilinin anlamı, -t- ile türetilmiş, *kat-*, *kat* ve *katmer* kelimelerinin anlamını hatırlatır. Birbirinden farklı ses ve anlam özellikleri bulunmakla birlikte, *kal-*, *kat-*, *kar-* ve *kap-* fiillerinde, *ka- kök unsurunun sahip olduğu "çok olma, çokluk, toplama, bir araya getirme" şeklindeki ortak anlamın izlerini taşımaktadır. Ayrıca, "kurutulmuş meyve" anlamındaki *kak* kelimesini de, kurutulmuş yoğunlaştırılıp katı hale getirilen şey anlamlarıyla *ka-fiil tabanıyla irtibatlandırmak mümkündür

2 Türkiye Türkçesindeki *yaltaklanmak* fiilinin *yalınmak* ile ilgisi düşünülebilir.

3 *Nehcü'l-Ferâdis'te*, geçen bu kelimelerle ilgili cümle örnekleri, *alev* ve *ışık* kelimelerinin fonetik varyantlarını aydınlatıcı nitelik taşımaktadır. Aşağıya alacağımız cümle örneklerindeki *yaling* şekli, bugün Türkiye Türkçesindeki *alev* biçimini; *yışt-* fiili ise, bugün yine aynı lehçedeki *ışık* kelimesini izah etmektedir: *Kara tonlug agzıdın yaling ot çıkar* (Nehcü'l-Ferâdis 1995: 14) /*yüzleri yarukyıldız tekyışgay* (Nehcü'l-Ferâdis 1995: 166);

- 4 Eski Türkçe metinlerde geçen *arığ* kelimesinin, *yarı-* kökünden türemiş, "temiz, aydın pırıl pırıl, lekesiz, saf, temiz" ilk anlamından, "güzel, saf, iyi" anlamına doğru bir gelişme seyri göstermiş olabileceğini, söyleyebiliriz.
- 5 Şinasi Tekin, *Maytrısimit* adlı kitabında geçen '*yalınayu turur*' ibaresinin açıklamasında, "*yıldırım* da bu türevden çıkmış olmalı" şeklinde not düşmüştür ki, bu da bizim görüşümüzü destekleyen önemli bir husustur. Aynı bilim adamı, söz konusu eserde ayrıca, *ya-l-* "alevlenmek", *yalın+a-* "parıldamak", *yahn+lıg* "parlak", **ya-l+* "alev", *yal+tır (tır-/ıra-)* "parlamak", *yaltra-k* "parlak" örneklerine de yer vermiştir (Ş. Tekin 1976: 318).
- 6 Burada yeri gelmişken bir konuya da temas etmeliyiz. Şinasi Tekin, *köşk* kelimesinin Farsça değil de Türkçe kökenli bir kelime olduğunu izah ederken, Türkçenin tarihî dönemlerine ait pek çok delil ileri sürmekte ve iddiasına kuvvet kazandırmaktadır. Ancak, *köşk* kelimesinin Farsça olmadığına en açık delillerinden biri de, *köşik* ve *köliğe* kelimelerinden birinin *-ş-* ile, diğerinin ise *-l-* ile türemesidir ki, bu da *köşk* kelimesinin Altay dil grubuna dahil dillerden birine ait olduğunu ispatlar. *Köşik* ve *köliğe* kelimeleri aynı zamanda, *ş/l* denkliliğinin aynı dilde karşımıza çıkan bir başka örneği sayılabilir.
- 7 "Buriy volk" kelimesinin *buriy* kısmı, Türkçede boz anlamındaki *bori'dan* gelen ve kurt karşılığında kullanılmakta olan bir kelimedir.
- 8 Eski Türkçede *bur/bor* kökü, "gri, boz" anlamındadır. Bugün Saha Türkçesinde, *biru* kelimesi, "batak, bataklık" anlamına gelmektedir. Eski tarihlerden beri kullanılmakta olan kelime zaman içerisinde Saha Türkçesinde, renginden hareketle *bataklık* *boz* anlamına gelen *biri* kelimesiyle karşılaşmış olması muhtemeldir (*Yokutsko-Russkiy Slovar* 1972: 94).

Kaynaklar

- Aranov Kuspan Gumarulı (1992), *Qazak Tilindegi Halıqtıq Kosmonimderdin Etnolingvistikalıq Tabıǵatı* (Kazakçadaki Halk Kozmonimlerinin Etnolengüistik Tabiati), Almaü, (Basılmamış doktora tezi Kazak Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Tez. Nu. 3870) s. 63-65.
- Baskakov, N. A. (1979), *İstoriko-Tipologiçeskaya Morfologiya Tyurkskih Yazıkov* (Türk Lehçelerinin Tarihî-Tipolojik Morfolojisi) Moskva.
- Caferoǵlu, Ahmet (1991), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüǵü*, İstanbul.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford:
- Derleme Sözlüǵü X, XI* (1993), 2. basım, Ankara: TDK Yay.
- Egorov, V. G. (1964), *Etimologiceskij slovar' Cuvaskogo jazyka*. Çebok-sarı.
- Ergin, Muharrem (1958), *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: TDK Yay.
- Gabain, A.Von (1988), *Alttürkische Grammatik/Eski Türkçenin Grameri/* (Çeviren Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayını.
- Gadjiyeva, N. Z.- Serebrennikov, B. A. (1974), "Türkçede Kelime Baş j-İlk Şekil miydi?", *Sovetskaya Tyurkologya*, No.: 3, s.75-82.
- Hacıeminoǵlu, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Fiiller*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay.
- Hamilton, James Russel (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Ankara: TDK Yay.
- Kaşgarlı Mahmud (1939), *Divanü Lügati't-Türk I*, (Hazırlayan: Besim Atalay), Ankara: TDK Yay.
- Kaşgarlı Mahmud (1940), *Divanü Lügati't-Türk III*, (Hazırlayan: Besim Atalay), Ankara: TDK Yay. 143, 353
- Kaşgarlı Mahmud (1941), *Divanü Lügati't-Türk III*, (Hazırlayan: Besim Atalay), Ankara: TDK Yay. 143, 353.

- Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Ahun Yaruk*, Ankara: TDK Yay.
- Kormuşın, İ. V., (1971), «Leksiko-semantiçeskoye razvitiye kornya *qa v Altayskih yazıkah», *Tyurskaya Leksikologiya i leksikografiya*, Moskva: Nauka. 9-29.
- Kumıksko-russkiy slovar* (1969), Moskva.
- Malov, S .E. (1951), *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, Moskva-Leningrad, s. 367-418-423.
- Nehcü'l Feradis* (1995), (Haz. J. Eckmann, S. Tezcan, H. Zülfikar), Ankara:TDK Yay.
- Râsanen, Martti (1969), *Versuch Eines Tymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Russko-Hakasskiy Slovar (1961), Moskva.
- Rona-Tas, A. (1982), "The periodization and sources of Chuvash linguistic history", *Chuvash Studies*. Budapest: Akademiai Kiadó, s. 113-170.
- Sevortyan, E.V.-Levitskaya, L. S. (1989), *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurskih Yazıkov, Obşettyurskie i Mejtyurkskie osnovı na bukvi C, J, Y*. Moskva.
- Şerbak A. M. (1987), "Problema Rotasizma i Perspektivıy Dal'neyşego izuçeniya Tyurksko-Mongorskih yazıkovih svyazey (Rotasizm Problemi ve Gelecekteki Türk-Moğol Dil İlişkilerini İnceleme Perspektifleri", *Sovetskaya Tyurkologya*, Moskva: No. 3, s. 3-9. (1).
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhari (1298), *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî* (Cild-i evvel), İstanbul s. 292-308.
- Tarama Sözlüğü VI* (1972), Ankara: TDK Yay.
- Tatar Tilinin, Anlatmalı Sözlüğü III* (1981), Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tekin, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II: Maytrısmit, Burkancıların Mehdisi, Maitreya ile Buluşma, İptidai Bir Dram*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.

- Tekin, Şinasi (2001), "Köşk Kelimesi Farsça Değil Türkçedir", *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg Yayınları, s. 25-31.
- Tekin, Talat (1975), "Further evidence for 'zetacism' and 'sigmatism'", *Research in Altaic Languages*. BudapestrAkademiai Kiadó s. 275-284.
- Toparlı, Recep (1992), *Îrsâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, Recep (1998) *Hârezmi Hafız'ın Divânı*, Ankara: TDK Yay.
- Von Max Vasmer (1950-1958) *Eiimologiçeskiy Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva: Progress, *Russisches Tymologishes Wörterbuch I*; 1986, Heygelberg.
- Yusuf Has Hacip (1979), *Kutadgu Bilig* (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: TDK Yay.
- Yakutsko-Russkiy Slovar* (1972), Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya İzd.
- Zaja, czkowski, Ananiasz (1958), *Vocabulaire Arabe-Kiptchak, Bulgat al-Mustak fi Lügat at Türk Ve'l-Kıfçak* Warszawa: Panystwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zaja, czkowski, Ananiasz (1961), *Najstarsza Wersja Turecka Husrav u Şirin Qutba III Słownik*, Warszawa: Patiystwowe Wydawnictwo Naukowe.

Where Do Words *Yıldız (Star)*, *Alev (Flame)*, *Alaz / Yalaz (Blaze)*, *Işın (Ray)* and *Işık (Ligth)* Come From?

Assoc. Prof. Dr. Fatma ÖZKAN*

Abstract: There are a lot of words in Turkish which come from assumed verb stems that are related etymologically and semantically. One of these word is *yıldız*, on which the researches such as Armin Vambery, Besim Atalay, Talat Tekin, V.G. Egorov, E. V. Sevortyan, A. T. Kaydarov and T. Januzakov, ha ve made some evaluations. Especially Şinasi Tekin has stated that there migt be a connection between the word *yalın* and *yıldırım*, in addition to the comments of the above researchers, we suggest that the words *yıldız*, *yıldırım*, *ışık*, *ışın*, *alev*, *yalım*, *yalın*, *alaz/yalaz* stili existing in Turkey-Turkish also come from the same verb root - *ya. We tried to prove our claim by giving examples such as *yaruk*, *yaşuk*, *yalangu/yalagu*, *yaltrak/y aldır ak*, *yoktu*, *alaz/yalaz*, *yalım*, *yalman* which are mentioned in historic dialects of Turkish and *yaşın*, *yessin*, *caşın/cültüz/yıltız/ulduz/yultuz*, *yalırım*, which exist in contemporary Turkish dialects. Ali of this derivatives, coming from the words related to each other, mean '*ışık saçmak*, *parlamak*, *aydınlatmak*' which derived from the root *ya-*. Furthermore, in our article, considering the components *-dır/-diz* in the words 'yıldırım' and *yıldız*, we tried to attract attention to r/z voice equality and considering the above words, we tried to shed light from another aspect on to the relationship of Altaic languages.

Key Words: the root of the verb **ya-*; The etymological analysis of the words *yıldız* (star), *ışık* (light), *ışın* (ray), *alev* (flame), *alaz/ya*

* Gazi University, Faculty of Science and Letters /ANKARA
fozkan@gazi.edu.tr

Откуда Происходят Слова “Йылдырым, Йылдыз, Алев, Алаз-йалаз, ышин (Молния, Звезда, Пламя, Луч, Свет)?

Фатма ОЗКАН*, д.и., доцент

Резюме: В турецком языке есть много слов, связанных между собой этимологически и семантически и происходящих от общего глагольного корня, который указывается звездочкой (отметкой *) и сущность которого предполагается. Одним из таких слов является слово “йылдыз” (звезда), над которым были проведены анализы и обобщения такими исследователями как Армян Вамбери, Бесим Аталай, Талит Текин, В.Т. Егоров, Е.В Севортян; А.Т. Кайдаров, Т. Жанузаков. Особенно Шинаси Текин указывал на возможную связь между глаголом “йальнамак” и словом “йылдырым” (молния). Вслед за мнениями вышеуказанных научных деятелей, выдвигаем мнение, что слова “йылдыз, йылдырым, ышник, ышин, алев, ялым, ялын, алаз-ялаз, которые продолжают занимать место в современном турецком языке, происходят от общего глагольного корня *йамак. Свое мнение мы попытались доказать примерами “ярук, яшук, ялангу-ялагу, ялтрак-ялдырак, якту, алаз-ялаз, ялым, ялмак”, встречающихся в исторических тюркских диалектах и формами “яшин-йешин (жасын, джилтыз-джилдыз-йылтыз-йылдыз-улдуз-юлтуз ялтырым, которые продолжают жить в современных тюркских диалектах. Все эти формы, по моему мнению, происходят от корня *йамак с главным значением “светить, извлекать свет, блестеть, освещать”. А также попытались привлечь внимание на звуковое тождество р-з исходя от элементов -дыр-дыз в словах “йылдырым” и “йылдыз” и осветить с другой стороны тему родства алтайских языков.

Ключевые Слова: глагольный корень *йамак, этимология слов йылдыз, ышник, ышин, алев, алаз-ялаз, звуковое тождество р-з.

---

* Университет Гази, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук-АНКАРА
fozkano@gaazi.edu.tr